
Szabó Zsolt:

Demokrácia az egyházban és a társadalomban

Abstract: Democracy in the Church and in society

Democracy has an important role to play in the Protestant church organisation. The free association of congregations has led to a democratic constitution. In actual church practice, however, democratic principles are not as much in evidence as the canonical framework ensures. Social practice preceded the church. This paper examines the links, similarities and differences between ecclesiastical and social democracy. It is based on the thesis that there are no two kinds of democracy: ecclesiastical and social democracy can only be considered democracy if they are based on the same principles of practice.

Keywords: democracy, church, society, constitution

Absztrakt: Demokrácia az egyházban és a társadalomban

A protestáns egyházszervezetben fontos szerepe van a demokráciának. A gyülekezetek szabad társulása vonta maga után a demokratikus egyházalkotmányt. A tényleges egyházi gyakorlatban azonban nem érvényesülnek oly mértékben a demokratikus elvek, mint ahogy az egyházjogi keretek azt biztosítják. A társadalmi gyakorlat megelőzte az egyházat. A tanulmány az egyházi és társadalmi demokrácia összefüggéseit, hasonlóságait és különbözőségeit vizsgálja. Azon a tézisen nyugszik, hogy nincs kétféle demokrácia: az egyházi és társadalmi demokrácia azonos elvekre épülő gyakorlat esetén tekinthető csak demokráciának.

Kulcsszavak: demokrácia, egyház, társadalom, alkotmány

Bevezetés

Teológiai körökben nem vitatott, hogy a protestantizmus demokratikus alapelveket is magáévá tett, illetve, hogy a protestáns egyházszervezet működésében ma is fontos szerepet játszik a demokrácia.¹ A szabad egyházközségek társulására felépülő demokratikus egyházalkotmány szinte önként idézte elő a demokratikus állam létrejöttének és felépítésének koncepcióját. Ezzel magyarázható, hogy a kálvinizmus elterjedésével együtt mindenütt teret nyert az államszerződés – vagyis az alkotmány – felfogása.² A tényleges egyházi gyakorlatban ugyanakkor ez csak töredékesen érvényesül, demokratikus elemek sokszor csak díszként, fügefalevélként szerepelnek benne.³ Úgy tűnik, a társadalom, amely merített a protestáns egyházi demokratikus elvekből, megelőzte mesterét: egyházi körökben a demokrácia ma már sokszor szitokszó.

Az alábbiakban az egyházi és társadalmi demokrácia összefüggéseit, hasonlóságait és különbségeit vizsgálom. Tézisem, hogy nincs kétféle demokrácia: az egyházi és társadalmi demokrácia azonos elvekre épülő gyakorlat esetén tekinthető csak demokráciának.

A demokrácia, mint a választás lehetősége

George Bernard Shaw szerint a demokrácia olyan eszköz, amely segít megakadályozni, hogy jobban kormányozzanak bennünket, mint amit megérdemelnénk. A fanyar, angol humorú kijelentés arra utal, hogy sok, nép által választott vezetőnél jobb lehet egy nem demokratikus úton hatalomra jutott vezető. Hozzátehető ehhez a kijelentéséhez, hogy a demokrácia abban is segít, hogy ne legyen lényegesen rosszabb sem a kormányzás, mint amelyet mi magunknak választhatunk. A választás és a kormányzati teljesítmény nem áll szoros, vagy ok-okozati összefüggésben egymással: a választás, mint kiválasztási

¹ Részletesebben: Szabó Zsolt: A demokrácia alapelveinek protestáns gyökereiről. *Collegium Doctorem*, 2021/2, 175–181.

² Csevár Nóra: A kálvini hagyomány továbbélése, azaz a kálvini jog szerepe az alkotmányjog fejlődésében, In: *Polgári Szemle*, 19. évf. 1–3. szám, 2023, 415–425.

³ Szabó Zsolt: A presbitérium, mint tanácskozó és döntéshozó testület, *Confessio*, 2023. évi 4. szám

eljárás nem garantálja a jobb kormányzást. A demokratikus legitimáció előnye a változás esélye, ugyanez persze hátrány is lehet egy demagóg, populista döntés esetén. A demokrácia nem feltétlenül eredményez jobb döntéseket, de a választás, ezáltal a változtatás lehetőségét adja újra és újra a közösség kezébe.

Református, egyházi összefüggésbe helyezve Shaw kijelentését: a presbitérium egyházközség általi választása, sőt, a lelkészválasztás is olyan eszköz, amellyel az gyülekezeti közösségek megakadályozhatják, hogy jobb lelkészüik legyen, mint amelyet megérdemelnek – de azt is elkerülhetik ezzel, hogy rosszabb legyen. Értékrend és nem hitvallás kérdése, hogy ki mit tart fontosabbnak: a jó döntést, vagy azt, hogy részese legyen bármilyen döntésnek, és ha kell, változtatni tudjon rajta. Számos történelmi tapasztalat mutat arra, hogy a vezetők leváltásának lehetősége, valamint meghatározott időre történő választásuk, és ismételt megmértetésük igen hasznos és szükséges eszköz.

A demokráciát egyházi körökben sokszor – tévesen – szembeállítják a teokráciával. A kettő közötti látszólagos ellentmondást el kell oszlatni: szó sincs arról, hogy Isten csak egyszemélyi vezetők döntései által kormányozná a világot, és mindaz, ami a népszuverenitásból, a „többség dönt” elvéből következik, eleve az ördögtől van. *Vox populi vox Dei*, azaz a nép szava Isten szava, a katolikus tanítás szerint is. Az Úr a nép fölött is úr, a nép döntéseit is alakítani képes, szuverén Isten. A keresztény felfogásban minden teokratikus: az egyszemélyi döntéshozók és a tömegdemokráciák egyaránt. A döntés, a választás szabadsága a szabad akaratunk leképeződése hitéletünkben és társadalmi életünkben egyaránt. Ahogy a bibliai tanítás szerint szabadon döntünk az Úr mellett, úgy szükséges, hogy szabadon foglalhassunk állást társadalmi, hatalomgyakorlással kapcsolatos kérdésekről is, egyházon belül és azon kívül is. Ennek lehetőségét adja meg a demokratikus döntéshozatal.

Bár a demokrácia, választott polgári kormány tételéig Kálvin nem jutott el, az egyházi tisztségeket választás útján látta helyesnek betölteni. Ezen alapul a mai napig a református egyház szervezete. Takács Imre alkotmányjogász szerint a genfi polgárság 1541-es szavazásával

elfogadott „kálvini alkotmány” példaként állt Rousseau számára is.⁴ Olyannyira, hogy a referendum útján történő alkotmányozás gondolatát a felvilágosodás filozófusa tulajdonképpen a genfi példából mérítette. A modern demokrácia egyik forrása éppen a kálvini egyház-szervezetben mutatható ki: korábban példátlan módon az egyházi tisztségek választás útján történő betöltése, valamint az egyházalkotmány népszavazás keretében, Genfben való elfogadása által.

Kálvin tehát, el nem ismervé általános érvénnyel a választójogon alapuló képviselői demokráciát, mindazonáltal megengedi, hogy mivel a népeket Isten különbözőnek teremtette, lehet ezek között olyan, amely ezen az alapon áll. Ugyanakkor, korát meghaladva, a közösség tagjainak részvételét hirdette a gyülekezeti döntéshozatalban, amely a mai napig fontos eleme a protestáns egyházszervezetnek. A választott vezetők lehetősége jelenik meg Sámuel könyvéhez írott kommentárjában, ahol így inti az akkori – és úgyszintén a mai – demokráciában élőket: *„És ti népek, kiknek Isten szabadságot adott, vigyázzatok, hogy Istennek eme kegyelmére méltatlanná magatokat ne tegyétek azáltal, hogy a legfelsőbb hivatalokba Istennek ellenségeit és haszontalan embereket választotok.”*⁵

A demokrácia, mint a tanácskozás lehetősége

A Példabeszédek könyvében áll: *„meghiúsulnak a tervek, ha nincs tanácskozás, de megvalósulnak, ha van sok tanácsadó”* (Péld 15,22). Azt gondolom, hogy Isten terve, akarata általában többek látása által, tanácskozást követően megy végbe. Többen több szempontot látunk, és többet tudunk hozzáadni a látáshoz, mintha egy személy döntene. Még akkor is, amikor királyok, egyeduralkodók által végzett el Isten hatalmas dolgokat, vagy amikor egy vezetőt, Mózeszt állított a nép élére, akkor is voltak mellette tanácsadók. Ott volt Jethró, aki egy vezetési modellt ajánlott neki. Többnyire nem egyetlen személy dön-

⁴ Kukorelli István: Alkotmányjog, Osiris, Budapest, 2007, 231.o.

⁵ Idézi: Abraham Kuyper: Kálvinizmus és modernitás, Kolozsvár, 2002, 84. o.

tése alapján dőltek el a fontos dolgok a bibliai időkben; vagy ha igen, az éppen negatív példa lehet a tanácskozás hiányára.

Szintén a Példabeszédek könyve írja: *„Ne fedd meg a csúfolódót, mert meggyűlöl téged, de fedd meg a bölcset, az szeretni fog téged”* (Péld 9,8). Az előjárókkal szembeni vita, kritika lehetősége keresztény érték. Ezen a nyomon haladva, a protestantizmus jutott el odáig, hogy az egyházban az előjárókkal szembeni kritika elfogadható, hiszen ők nem emberfeletti személyek, nincsenek „közelebb” Istenhez, mint a közösség más tagjai. Ez a megközelítés idegen például a római katolikus felfogástól, vagy az iszlámtól is. A társadalmi egyenlőség azon nagy hatású gondolata, hogy egyetlen ember sincs a másik fölött, ebből a gondolkodásból: az emberek Isten előtti egyenlőségéből fakad.

A demokrácia, mint a korlátozott hatalom lehetősége

Kálvin nem foglalt egyértelműen állást az ideális kormányforma kérdésében. Elfogadta, hogy a különféle országokat eltérő államformákkal igazgatják, nincs egyféle megoldás. Mivel a földön minden Krisztus szuverenitása alatt van, az üdvössége szempontjából mindegy, hogy milyen kormányzat alatt él valaki, vagy milyen társadalmi állása, rangja van. Mégis, a hatalom megosztása mellett érvel, amikor arról elmélkedik, hogy a bűn és a romlottság miatt jobb, ha a kormányzatot többen tartják kézben.

Megtaláljuk Kálvinnál a hatalomnak a választott, azaz „néptől szerzett” testületek általi korlátozásának elvét, azaz a hatalommegosztás gondolatának csíráját is, az uralkodói önkénnyel szemben.⁶ *„Mert ha vannak most a néptől szerezzve, amelyek a királyok önkényének korlátozására vannak felállítva, aminők hajdan a [...] római konzulokkal szembeállított néptribunok, vagy az athéniek sentusával szemben a demarkhusok, és aminő hatalommal talán a mostani viszonyok közt működik egyes országokban a három rend, mikor országgyűléseket tartanak, annyira nem vagyok az ellen, hogy ezek köteles-*

⁶ Bővebben lásd Szabó Zsolt: Az alkotmányosság elveinek eredete a protestáns gondolkodásban, In: HIT 2018 – Hagyomány Identitás Történelem, 2019. 169-188. o.

ségszerűen közbelépjenek a királyok dühöngő önkényével szemben, hogy inkább, ha ők az erőszakosan önkényeskedő és a föld népét sanyargató királyokkal szemben gyáván meghunyászkodnak, hallgatásukat, képmutatásunkat elvetemült hitetlenségnek állítom, mivel álnokul elárulják a nép szabadságát, noha tudják, hogy Isten rendelte őket védőiül.” Az abszolút hatalom demoralizáló hatását felismerő, modern hatalommegosztási elmélet jelenik meg e sorokban, a parlamenttel (rendi gyűlés) mint a királyi hatalom korlátjával. Az egymást ellenőrző, kiegyensúlyozó ellentétes érdekek tartják kordában a hatalmat, amely az emberi gyarlóság miatt egyébként zsarnokságba vezetne. Ez elevenen él a kálvinista alapú polgári demokráciákban, így kimutatható például az Amerikai Egyesült Államok alkotmányában.

Kálvin egyértelmű állásfoglalás nélkül is előadja véleményét az ideális államformáról: *„Kijelentem, hogy a köztársasági kormányforma, legyen az bár tisztára arisztokratikus jellegű vagy legyen az arisztokratikus és demokratikus elemek vegyülete, nekem felettébb tetszik.”* Bár többféle állami berendezkedés is megfelelhet Isten törvényének, megvallja preferenciáját, az egyeduralommal szemben foglalva állást: *„ahol a hatalom többek kezében megoszlik, ott kisebb a veszély, hogy az önkénnyé fajuljon.”* Valamint: *„Az ember bűnös természete az oka annak, hogy biztosabb és jobb egyidejűleg többet állítani a kormányrúd mellé, hogy egyik a másikat visszatartsa ott, ahol a bűnös uralomvágy önkénnyé fajulna.”* Kálvin tehát a többek általi vezetés és nem az egyszemélyi irányítás híve. Ez a kíváncsi, a hatalom több személy, szerv között történő megosztása, a hatalom hatalom általi korlátozása öntött alkotmányos formát például az amerikai alkotmány „fékek és ellensúlyok” rendszerében. Az ideális kormányformában Kálvin szerint *„a szabadság a megfelelő mérséklettel párosul, és tartósságra van berendezve.”*

A demokrácia, mint a szabadság lehetősége

Szathmáry Béla írt arról, hogy a reformáció eloldotta, felszabadította az egyént a hivatalos egyház fennhatósága alól, és csak Krisztus tekintélyének rendelte alá. A Krisztus-követő ember szabad ember, szabad a bűn terhétől és az abból következő alávetettségétől. A reformáció

volt a szabadságjogok (vallásszabadság, véleménynyilvánítás szabadsága, gyülekezési-, egyesülési szabadság stb.) megjelenésének és térnyerésének valódi kezdete, amely felemelte a korábban alávetett helyzetben lévő polgárok fejét, és nem a felvilágosodás. A vallási kérdéseket is középpontba helyező angol polgári forradalomban ez a gondolat győzelemre is jutott. A szólásszabadság először a református Hollandiában érvényesült. Az igazi szabadságot az ember Istentől kapja, tehát azt nem az uralkodó adja, következésképpen nem is korlátozhatja azt.

Szabad csak az lehet, aki dönteni tud a saját ügyeiben. A szabadságot csak a szabad emberek tudják megélni, akik felelősséget önállóan is tudnak vállalni – hiszen a szolga tetteiért ura felel. A szabadság felelősséggel jár együtt, ez felelős, érett, közügyekben tájékozott embereket és gyülekezeteket feltételez. Ugyanis az egyházon belül is ez a helyzet: felelős egyháztagok lehetnek csak szabadok, ezért kulcsszerepe van az igehirdetésnek, amely gyermekségben is tarthatja a gyülekezetet, de el is juttathatja az önálló gondolkodásra képes hívő életre.

A magyar reformáció ebben az értelemben (is) megkésett volt: a presbitériumok csak mintegy évszázados késéssel jelentek meg a magyar egyházszervezetben, és akkor is inkább funkcionális szerepük volt, mint „sáfárai”, azaz intézői voltak a gyülekezetnek és nem tulajdonosai anyagi és lelki javainak. A presbitériumokat a demokrácia gyakorlóiskolájának (Szűcs Ferenc) tekinthetnénk, hiszen így sok hívő ember szerezhet(ne) tapasztalatot közügyek nyílt megvitatásáról, konszenzusos döntéshozatalról.

Zárszó

A demokrácia nem csupán társadalom-, hanem legalább annyira közösségszervezési elv is. Bibó István gondolatai nyomán, a szabadság „kis körökben” is él, sőt ott él igazán. Ezek a kis körök képesek a nagy kört, a társadalmat is áthatni. Ilyen kis közösség lehet az egyházi, gyülekezeti közösség is, ahol a választás szabadsága és felelőssége, az Isten és ember előtti egyenlőség a gyakorlatban is megélhető. Abraham Kuyper holland lelkész-politikus a 20. század elején szintén a

társadalmi szférák, körök (oktatás, hivatás, egyház stb.) autonómiája, önálló élete mellett érvelt, amelyeket az államnak háborítatlanul kell hagynia, hiszen Isten korlátlan szuverenitása ezek mindegyike fölött korlátlanul érvényesül.

A protestáns ember – Sebestyén Jenő szerint – sohasem elégedett meg a csendes, építő, de világkerülő kegyesség szellemével, hanem teológiailag és politikailag szeretett gondolkozni egyszerre, mert a kettőt egy magasabb egységben tudta látni az Isten szuverenitásának tükrében. A protestáns hívő ember krisztus követőjeként nemcsak a bibliai tanítás hordozója és vallása gyakorlója, hanem az egyéni és közösségi szabadság védője is, akinek véleménye van a közügyekről is. Bibó maga is ezen eszmény szerint élt, munkásságának összefoglalása is lehetne a „demokrata az, aki nem fél” formula. Ez lefordítható a „keresztyén az, aki nem fél” formára is. A demokrácia ugyanis, mind társadalmi, mind egyházi környezetben, olyan működési mód, amely felnőtt egyénekből álló, felelősség-alapú közösséget képes formálni, amelynek tagjai tudatában vannak annak, hogy minden fölöttük álló hatalom tőlük származik, és képesek azt mindvégig kontroll alatt tartani, vagy végső esetben pedig visszavenni. A demokratikus kultúra fejlesztése szép hivatás társadalmi és egyházi téren egyaránt.